

Magdalena Żmuda-Trzebiatowska
(Poznań)

**SZWED I POLAK CZYTAJĄ „UNDERDOGA”.
KULTUROWE UWARUNKOWANIA
RECEPCJI DZIEŁA LITERACKIEGO**

Abstract

In the article, the author considers cultural factors which affect the reading of literary work by Swedish and Polish audiences. The piece in question is *Underdog* by Torbjörn Flygt (2001, translated into Polish by Elżbieta Jasińska-Brunnberg, 2006). Analyzing the setting of the novel in historical narrative about the Swedish welfare state, the author poses questions regarding universal or hermetic nature of Flygt's novel.

Key words

Torbjörn Flygt, „Underdog”, Swedish welfare state, historical folkhemmet narratives, reception of a literary work, generation novel, cultural context, cultural element in translation

Opublikowana w 2001 r. przez wydawnictwo Norstedts powieść „Underdog” stała się wydarzeniem literackim i przyniosła autorowi, Torbjörnowi Flygtowi, prestiżową nagrodę Augustpriset oraz spektakularny sukces czytelniczy¹. Opowieść o dorastaniu chłopaka z blokowiska, Johana Krafta, jego ambitnej siostrze, Monice, i ich samotnej matce, Bodil, która próbuje zapewnić swoim dzieciom jak najlepszy start w życie, jest wpisana w historię współczesnej Szwecji. Akcja rozgrywa się w Malmö w latach 70. i pierwszej połowie lat 80. XX w. Perspektywę czasową rozszerzają jednak odwołania do procesów, pojęć i wartości kojarzonych ze szwedzkim modelem polityczno-społecznym, znanym jako *folkhemmet*, a także komentarze dorosłego bohatera-narratora, który, opowiadając o przemianach zachodzących w Szwecji, zna już ich konsekwencje i może czerpać z opinii i ocen powtarzających się w debacie o kryzysie *folkhemmet* prowadzonej w latach 90.

OPOWIEŚĆ O FOLKHEMMET

Pojęcie *folkhemmet* (szw. *folk* – lud, naród, *hem* – dom), uznawane za klucz do zrozumienia specyfiki polityczno-społecznego rozwoju XX-wiecznej Szwecji i powszechnie używane, stwarza liczne problemy definicyjne nie tylko zagranicznym, ale i szwedzkim badaczom tego zagadnienia. Próbując uwzględnić możliwie szeroką gamę asocjacji i interpretacji, należałoby stwierdzić, że określenie *folkhemmet*, odnoszące się pierwotnie do ideologicznych ram socjaldemokratycznego państwa dobrobytu (czyli sformułowanej w 1928 r. przez Pera Albina Hanssona wizji nowoczesnego, bezklasowego społeczeństwa), zaczęto następnie wykorzystywać również do opisywania praktycznych aspektów tzw. modelu szwedzkiego (szw. *den svenska modellen*). Były to rozwiązania natury politycznej, gospodarczej i społecznej, wprowadzane w życie po wyborczym zwycięstwie socjaldemokratów w 1932 r. i będące przedmiotem licznych analiz zagranicznych obserwatorów. Warto również dodać, że w wyobrażeniu „wspólnego domu” syntezie uległy elementy konserwatywno-narodowe i socjaldemokratyczne ideały równości społecznej.

¹ T. Flygt, *Underdog*, Stockholm 2001. W Polsce powieść ukazała się pod tym samym tytułem co w Szwecji, nakładem wydawnictwa Słowo/Obraz Terytoria: T. Flygt, *Underdog*, tłum. E. Jasińska-Brunnberg, Gdańsk 2006. Odsyłając do szwedzkiego lub polskiego tekstu powieści, autorka w dalszej części artykułu posługuje się skrótami Us dla oryginału i Up dla przekładu.

Trzecim istotnym składnikiem wizji stała się wiara w postęp, naukę i możliwość racjonalnego planowania rozwoju społeczeństwa².

Uznając „Underdoga” za opowieść o *folkhemmet*, należy najpierw umiejscowić ją w jego chronologicznych ramach. Akcja powieści, obejmująca wspomnienia z dzieciństwa i młodości Johana Krafta, rozpoczyna się około 1974 r., gdy bohater ma 10 lat, a kończy latem 1985 r., kiedy po odbyciu służby wojskowej zamierza podjąć studia. Lata 70. to ostatni etap rozkwitu *folkhemmet*, Szwecja wciąż ma opinię szczęśliwego państwa dobrobytu, odizolowanego od niebezpiecznego świata zewnętrznego i wciąż wiara w socjaldemokratyczny mit idealnego społeczeństwa jest powszechna. Skończył się jednak okres intensywnego wzrostu gospodarczego, polityczna opozycja rośnie w siłę, a młodzi ludzie szukają alternatywnych stylów życia. Wkrótce, u progu lat 80., pojawiają się problemy ekonomiczne i coraz wyraźniejszy stanie się sceptycyzm obywateli wobec wielkich wizji politycznych. Śmierć socjaldemokratycznego premiera, Olofa Palmego, zamordowanego w zamachu na sztokholmskiej ulicy w 1986 r., zostanie uznana za symboliczny koniec *folkhemmet*.

Do elementów składających się na obraz szwedzkich lat 70. i 80. należą w „Underdogu” odwołania do faktów historycznych, przytaczanie nazwisk polityków i postaci ze świata kultury czy sportu, nazw produktów i popularnych marek, a także wplecione w tok opowieści informacje na temat obecnych w społeczeństwie prądów, trendów, ideologii oraz nawyków życia codziennego. Aktualne wydarzenia polityczne są nie tylko tłem, na którym rozgrywają się losy bohaterów, ale również, poprzez powiązanie ze wspomnieniami o charakterze prywatnym, stają się istotnymi punktami odniesienia w opowiadanej przez dorosłego narratora historii powieściowej rodziny Kraftów. Wyborczy wiec socjaldemokratów w Malmö w 1973 r., na którym przemawiał Olof Palme, jest częścią przywoływanej wielokrotnie anegdoty o tym, jak uparta nastolatka, Monika Kraft, obraziła się na matkę (Us, s. 10). Przegrane przez socjaldemokratów wybory w 1976 r. i przejście władzy przez centroprawicową koalicję z niepokojem komentuje ojciec Johana, który właśnie podjął próbę nawiązania kontaktu z porzuconym w dzieciństwie synem (Us, s. 107). W 1978 r. kryzys w branży tekstylnej prowadzi do zwolnień w fabryce skarpet

² Szczegółowa analiza założeń *folkhemmet* i metod ich realizacji wykraczałaby poza ramy niniejszego tekstu. Wielu cennych informacji na ten temat mogą dostarczyć istniejące opracowania naukowe, takie jak: J. Larsson, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*, Stockholm 1994; K. Musiał, *Roots of the Scandinavian Model. Images in the Era of Modernisation*, Baden Baden 2000; K. Almqvist, K. Glans (red.), *The Swedish Success Story?*, Stockholm 2004.

w Malmö. Bodil Kraft traci pracę i podejmuje decyzję o rozpoczęciu kursów doksztalających, otwierających drogę do awansu zawodowego (Us, s. 181-183). Wczesną wiosną 1980 r. telewizyjne programy informacyjne są wypełnione wiadomościami o zbliżającym się referendum dotyczącym rozbudowy elektrowni atomowych, a Monika nosi odznakę przeciwników energii jądrowej. Poszukujący własnej drogi życiowej osiemnastoletni Johan z entuzjazmem przyjmuje obietnice wyborcze formułowane przez prawicę przed wyborami parlamentarnymi w 1982 r. (Us, s. 343-344).

Przemiany społeczne, które stają się udziałem rodziny Kraftów, dotyczą też sfery obyczajowo-mentalnościowej. W szkole podstawowej, do której chodzi Johan, regularnie pojawiają się praktykanci, którzy wyznają zasady nowej pedagogiki (Us, s. 35-36, 79). Coraz więcej zwolenników zyskuje ruch ekologiczny głoszący hasła powrotu do natury. (Us, s. 56-57). Młodzież słucha punk rocka i angażuje się w akcje protestacyjne, jak demonstracja przeciw dyktaturze Pinocheta podczas meczu tenisowego Szwecja – Chile w 1975 r., na którą Monika jedzie wraz z przyjaciółką Hanne (Us, s. 95).

Odtworzeniu klimatu epoki służy również przywołanie nazwisk sportowych i muzycznych idoli: Johan wraz z rówieśnikami z podwórka wzorują się na piłkarzach – Ralfie Edströmie i Ronnie Hellströmie, a Monika słucha alternatywnej muzyki w wykonaniu Hoola Bandoola i Mikaela Wiehe. Szwedzki czytelnik rozpoznaje ponadto tytuły seriali i filmów („Någonstans i Sverige”, „Sällskapsresan”), popularnych przebojów („Flickorna på TV2”), programów radiowych („Ring så spelar vi”) oraz nazwy modnych marek odzieży (Puss & Kram).

Niezależnie od kluczowego znaczenia obecnych w utworze elementów rzeczywistości historycznej dla możliwości identyfikowania się szwedzkiego czytelnika ze światem przedstawionym ograniczenie się do ich wypunktowania wiązałoby się z daleko idącymi uproszczeniami w odczytaniu przesłania powieści. Z tego względu warto również zastanowić się nad tym, jak „Underdog” wpisuje się w debatę na temat szwedzkiego państwa dobrobytu i zbadać, w jaki sposób Flygt wykorzystał funkcjonujące w świadomości Szwedów narracje o jego powstaniu, rozkwicie i kryzysie³.

Postrzeganie historii jako zbioru wielu narracji i możliwości interpretacyjnych jest częścią postmodernistycznego spojrzenia na relację między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością, które reprezentują tacy badacze, jak

³ Zob. też: M. Żmuda-Trzebiatowska, Myten och dess arvtagare. Historiska och skönlitterära berättelser om folkhemmet [online]. Folia Scandinavica Posnaniensia 16, 2014 [dostęp: 2016-03-15]. Dostępny w Internecie: <<http://hdl.handle.net/10593/12702>>, s. 92-113.

Hayden White, Tomas Hylland Eriksen, Reinhart Kosselleck albo Jörn Rüsen. Narracje na temat przeszłości nie mają charakteru obiektywnego przekazu, ponieważ przyjęta perspektywa badawcza decyduje o ideologicznym i estetycznym wyborze elementów poddawanych interpretacji, wyjaśnia Martin Wiklund. W procesie konstruowania zbiorowej pamięci i narodowej tożsamości pewne możliwe narracje są spychane na dalszy plan lub pomijane, a inne eksponowane⁴. Zjawisko to bardzo dobrze ilustrują dwie główne, przeciwstawne narracje o szwedzkim państwie dobrobytu, które Conny Mithander nazywa „narracją o kraju wzorcowym” (szw. *berättelsen om mönsterlandet*) i „narracją o kraju wynaturzonym” (szw. *berättelsen om monsterlandet*)⁵. Pierwsza z nich to klasyczna, jasna narracja o kraju, który dla reszty świata stał się modelowym przykładem nowoczesnych i pragmatycznych rozwiązań, będąca istotnym komponentem socjaldemokratycznej propagandy sukcesu. Jej korzeni należy szukać w politycznych i społecznych przemianach zapoczątkowanych w latach 30. XX w. Począwszy od lat 80. była ona jednak coraz częściej podważana i zastępowana mroczną i dystopijną opowieścią o negatywnych stronach szwedzkiego *folkhemmet*⁶. Wiklund charakteryzuje pierwszą narrację jako opowieść o spektakularnym sukcesie odniesionym przez zacofany rolniczy kraj na północnych krańcach Europy, który w stosunkowo krótkim czasie przekształcił się w nowoczesne państwo dobrobytu. Odpowiada ona wyobrażeniu, jakie w okresie powojennym Szwedzi mieli sami o sobie. Druga narracja to obraz zbliżony do wizji narodu kontrolowanego w sposób autorytarny przez państwo – Wielkiego Brata. W tym hiperracjonalnym społeczeństwie obywatele poddawani są unifikacji, a jednostka jest pozbawiona prawa do decydowania o własnym życiu.

Należy zauważyć, że w debacie *stricte* naukowej polaryzacja nie jest aż tak wyraźna, a dwie główne narracje tworzą ramy, w obrębie których równolegle funkcjonuje szereg opowiadań podejmujących różne aspekty problemu⁷.

Opowiadając o dzieciństwie swojego bohatera, Flygt często sięga do klasycznej narracji o socjaldemokratycznym państwie dobrobytu, jednak wyraźnie zarysowana perspektywa dorosłego narratora sprawia, że przedstawiona rzeczywistość *folkhemmet* jest oceniana przez pryzmat debaty o jego bla-

⁴ M. Wiklund, *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Stockholm-Stehag 2006, s. 11.

⁵ C. Mithander, *Från Mönsterland till Monsterland. Folkhemmska berättelser*, [w:] Å. Bergvall, Y. Leffer, C. Mithander (red.), *Berättelser i förvandling – berättande i ett intermedialt och tvärvetenskapligt perspektiv*, Karlstad 2002, s. 53.

⁶ *Ibidem*, s. 54.

⁷ M. Wiklund, *I det modernas landskap*, s. 15-19.

skach i cieniach, a w tekście pojawiają się także elementy mrocznej narracji. Granice między afirmacją i krytyką zdają się przy tym dość płynne, a nostalgiczne spojrzenia wstecz przeplatają się z ironicznymi komentarzami.

Jednym z ważnych symboli przemiany „biednej Szwecji” (szw. *Fattigsverige*) w nowoczesne państwo, które w swoim rozwoju stawia na racjonalizm, pragmatyzm i utylitaryzm, jest *fluortanten*, higienistka przeprowadzająca w szkołach fluoryzację zębów. Ma ona do spełnienia misję społeczną, gdyż nawyk dbania o higienę jamy ustnej to przepustka do świata zdrowych i szczęśliwych obywateli, mających – niezależnie od pochodzenia – taki sam promienny uśmiech. Prawidłowe szczotkowanie zębów, którego uczą się dzieci, staje się w relacji *Flygta* niemal metafizycznym aktem oczyszczenia z biedy i kompleksów. Autor idzie jeszcze o krok dalej, każąc dorosłemu narratorowi zestawić działalność *fluortanten* z maszynami budowlanymi wkraczającymi do starych dzielnic, kojarzonych z ciasnotą, brudem i brakiem perspektyw: w miejsce wyburzonych domów powstaną nowe mieszkania, sklepy i biura (Us, s. 127). W rozbudowanej dygresji pobrzmiewa ironiczny dystans wobec wysiłków na rzecz uniformizacji obywateli i przestrzeni publicznej, które często przynoszą niepożądane efekty.

Położone w północnej części Malmö osiedle *Borgmästaregården*, gdzie mieszka rodzina Kraftów, zbudowane zostało w latach 60. w ramach Programu Milion (szw. *Miljonprogrammet*), zakrojonego na szeroką skalę funkcjonalistycznego projektu, mającego na celu rozwiązanie problemu braku mieszkań w rozrastających się dużych miastach. W *Borgmästaregården* dominują szwedzkie rodziny robotnicze, ale *Flygt* sygnalizuje również początek zjawiska odpływu lepiej sytuowanych mieszkańców, zamieniających mieszkanie w bloku na domek szeregowy (Us, s. 105-106), i napływu imigrantów. Ambivalentny stosunek dorastającego Johana do miejsca, w którym się wychował, wynika jednak przede wszystkim z porównań, jakich dokonuje, odwiedzając zamożniejszych kolegów w dzielnicach willowych. W charakterystyce *Borgmästaregården* pobrzmiewają również typowe dla lat 90. negatywne oceny miejskich blokowisk, które przestały być wzorcowymi, nowoczesnymi osiedłami i uległy przekształceniu w betonowe getta, będące przejawem segregacji mieszkaniowej i dowodem na pogłębiające się różnice społeczne.

Historia rodziny Kraftów dobrze ilustruje przemiany społeczne i mentalnościowe zachodzące w XX-wiecznej Szwecji, o których opowiada również klasyczna narracja o *folkhemmet* i towarzyszące im zjawiska, takie jak proces migracji ze wsi do miast, awans do klasy robotniczej, a następnie do klasy średniej, odchodzenie od tradycyjnego modelu rodziny, wiara w postęp, naukę

i racjonalne czy kolektywne rozwiązania. Dziadkowie Johana, właściciele niewielkiego gospodarstwa rolnego, należą do pokolenia pamiętającego czasy biedy i ekonomicznej emigracji do Ameryki. Chętnie korzystają z ułatwiających życie osiągnięć technicznych, ale nie rezygnują z tradycyjnych przyzwyczajzeń i nie do końca potrafią się odnaleźć w nowoczesności napierającej ze wszystkich stron.

Postać Bodil Kraft można postrzegać na dwa sposoby. Samotna matka z dwojgiem nieślubnych dzieci, która mieszka w niewielkim mieszkaniu w bloku i utrzymuje rodzinę, ciężko pracując w fabryce, nie wydaje się uosobieniem szczęśliwego obywatela idealnego państwa. Niepełna rodzina jest jednak formą społecznie akceptowaną, reformy socjalne pozwalają na pogodzenie pracy z obowiązkami macierzyńskim, a poziom życia Kraftów jest zbliżony do innych przeciętnych szwedzkich gospodarstw domowych. Bodil może być nawet uznana za przykład nowoczesnej, niezależnej kobiety, która potrafi sama o siebie zadbać i pokierować własnym losem. Przyjazd z prowincji do Malmö w poszukiwaniu lepszych perspektyw życiowych był pierwszym etapem jej awansu społecznego. Drugi to uzupełnienie wykształcenia po zwolnieniu z fabryki i zdobycie posady urzędniczej (Us, s. 252-255). Bodil jest przedstawicielką pokolenia „dzieci *folkhemmet*”, rówieśników socjaldemokratycznego projektu, którzy ufają słowom polityków i akceptują fakt, że przemiany wymagają czasu. Kobieta nie skarży się na swój los i godzi się z koniecznością pewnych wyrzeczeń, wierząc, że lepsza przyszłość stanie się udziałem jej dzieci. Jej priorytetem jest zapewnienie Monice i Johanowi odpowiedniego startu w życie, możliwego dzięki wyższemu wykształceniu.

Sceptycyzm wobec wielkiej socjaldemokratycznej wizji okazują natomiast dzieci Bodil, reprezentujące pokolenie „wnuków *folkhemmet*”. Dorastając, zaczynają dostrzegać rozdźwięk między oficjalną narracją sukcesu a rzeczywistością, która ich otacza. W przypadku Moniki mamy przede wszystkim do czynienia z idealistycznym buntem przeciw uznanym autorytetom i sprawdzonym wzorom: nastolatka angażuje się w lewicowe akcje polityczne, interesuje alternatywnymi stylami życia i akcentuje potrzebę indywidualnych wyborów. Jej brat natomiast skupia uwagę głównie na niespełnionych obietnicach socjaldemokratów i konkretnych przejawach niesprawiedliwości społecznej, których doświadcza razem ze swoją rodziną. Obserwując wuja, chwającego się swoim statusem materialnym podczas corocznych rodzinnych spotkań z okazji Bożego Narodzenia, a także odwiedzając eleganckie wille zamożnych kolegów z liceum, Johan stopniowo dochodzi do przeświadczenia, że Szwecja nie jest krajem równych szans, a on startuje w dorosłe życie z bardzo niskiej

pozycji i odniesienie sukcesu będzie od niego wymagało dużego wysiłku. Kontestując postawę matki, która wypracowała sobie własną strategię przetrwania, polegającą na zadawalaniu się tym, co „prawie najlepsze”, Johan podejmuje decyzję, że nie spędzi życia przy taśmie produkcyjnej i nie będzie mieszkał w blokowisku. Wykształcenie prawnicze traktuje jako drogę do kariery i sukcesu, próbuje również zdystansować się wobec korzeni i przyswoić sobie pravicowe poglądy polityczne. Dopiero jako dorosły zaczyna zastanawiać się nad ceną, jaką zapłacił za swój, na pozór udany, awans społeczny.

RECEPCJA SZWEDZKA: KOLEKTYWNY WYMIAR WSPOMNIENÍ

Liczne komentarze, odnoszące się do osadzenia powieści w szwedzkich realiach, odnajdziemy w szwedzkich recenzjach „Underdoga” opublikowanych w prasie. Powtarza się w nich opinia, że utwór Flygta różni się zasadniczo od typowych, anegdotycznych w charakterze podsumowań okresu dzieciństwa i dorastania w powojennej Szwecji, sprowadzających się najczęściej do zestawienia typowych rekwizytów i przywołania kolektywnych wspomnień obwiązujących wzorców konsumpcyjnych i obyczajowych⁸. Można go raczej zaliczyć do kategorii ambitnych prób literackiej dokumentacji lat 70. Podziwiając wierność, z jaką autor odtwarza zjawiska społeczne typowe dla tego okresu dziejów Szwecji, jeden z krytyków stwierdza, że lektura „Underdoga” przypomina przeglądanie poźółkłych wycinków prasowych⁹. Częścią pracy dokumentacyjnej dokonanej przez Flygta jest również analiza kryzysu wartości kojarzonych z państwem dobrobytu, takich jak poczucie wspólnoty, solidarność społeczna oraz wiara w postęp i rozwój, dlatego można uznać, że powieść nie jest tylko obrazem minionej epoki, ale opowiada również o współczesnej Szwecji¹⁰.

Innym istotnym rysem recenzji jest rozpatrywanie „Underdoga” jako powieści reprezentującej współczesny nurt szwedzkiej literatury robotniczej i podkreślanie znaczenia takich elementów jak poczucie przynależności klasowej czy proces awansu społecznego¹¹. W tekście opublikowanym w lewicowej gazecie „Arbetet” pojawia się nawet zarzut, że Flyg nie wykorzystuje

⁸ J. Thente, Livet med facit i handen, Dagens Nyheter, 10 sierpnia 2001 r.

⁹ B. af Kleen, Torbjörn Flygt: Outsider, Expressen, 10 października 2011 r.

¹⁰ M. Persson, Osentimental hyllning till närvarande morsor, Svenska Dagbladet, 20 sierpnia 2001 r.

¹¹ J. Thente, Livet med facit i handen.

w pełni możliwości, które daje wybrany temat, nie ma odwagi pogłębić dyskusji nad pasywnością współczesnej klasy robotniczej i zdradą ideałów przez socjaldemokratów¹².

Szwedzcy krytycy chętnie klasyfikują „Underdoga” jako powieść pokoleniową¹³. Kolektywny wymiar wspomnień, z których Flygt zbudował historię Johana Krafta, uwypukla również szwedzka nota wydawnicza:

„Underdog” opowiada o tym, jak dorastało się w latach 70. i 80., mając niską samoocenę i najlepszą na świecie mamę, o wszystkich kamieniach leżących na drodze, które trzeba było kopać, a także pragnieniu, by odebrać się od swego pochodzenia i o tym, jak rozpaczliwie trudny jest taki krok. (...) O tym, jak szybko weszliśmy w wiek średni i nie rozpoznajemy już dłużej samych siebie (Us, tłum. M. Żmuda-Trzebiatowska).

Pozytywne opinie krytyków podziela znaczna część czytelników, których recenzje można odnaleźć na stronach internetowych księgarni, blogach i forach. Na wyrażane przez nich oceny znaczący wpływ ma możliwość identyfikowania się ze środowiskami, sytuacjami i postaciami. Recenzenci, deklarujący przynależność do pokolenia sportretowanego w „Underdogu”, zgodnie stwierdzają, że lektura powieści Flygta była dla nich powrotem do świata dzieciństwa. Analizując tę grupę wypowiedzi, można dojść do wniosku, że swoiste poczucie wspólnoty buduje nie tyle fakt, iż ich autorzy utożsamiają się z głównym bohaterem, co raczej rozpoznanie kontekstu obyczajowego i historycznego oraz klimatu epoki¹⁴. Mniejsza lub większa zbieżność życiowych doświadczeń czytelnika i bohatera, związana z pochodzeniem społecznym i środowiskiem, w jakim dorastali, ma z kolei wpływ na ocenianie powieści jako dostarczającej rozrywki, zabawnej, nostalgicznej¹⁵ lub przeciwnie: słodko-gorzkiej, trudnej w lekturze i budzącej bolesne wspomnienia¹⁶.

Istotnym czynnikiem wpływającym na pozytywny odbiór powieści Flygta są również sentymenty regionalne. Wielu recenzentów pochodzących z Malmö podkreśla w swych wypowiedziach, że w „Underdogu” została opo-

¹² P. Andersson, Vem fan vill tjäna som exempel?, Aftonbladet, 21 sierpnia 2001 r.

¹³ M. Persson, Osentimental hyllning.

¹⁴ Wypowiedzi internautów o nickach: Pingu (2004-03-07), Darwin (2004-08-17), DavidGsson (2004-08-23), urok2 (2005-09-22), smillan2 (2005-12-25), Sanne (2006-10-19), moberg (2007-09-01), TONY42 (2009-07-12) [online]. Boksidan.net [dostęp: 2016-03-15]. Dostępny w Internecie: <<http://www.boksidan.net/bok.asp?bokid=609>>.

¹⁵ Ibidem, wypowiedzi internautów o nickach Pingu, urok2, Sanne.

¹⁶ D. Gustafsson, Bra för att vara svenskt är bra [online]. Bokus.com [dostęp: 2016-03-15]. Dostępny w Internecie: <<http://www.bokus.com/bok/9789176438398/underdog/>>.

wiedziana historia ich miasta, które z biegiem lat utraciło typowo robotniczy charakter i zaczęło aspirować do roli centrum biznesowego i kulturalnego¹⁷.

Rozczarowani lekturą „Underdoga” zdają się przede wszystkim odbiorcy reprezentujący młodsze pokolenie, które nie czuje związków emocjonalnych z latami 70. i 80., a epokę *folkhemmet* traktuje jako zamknięty etap historii. Krytyczne uwagi, dotyczące zbyt reporterskiego stylu, nadmiernego realizmu i skoncentrowania na szczegółach lub mało wartkiej akcji, mogą świadczyć o niezrozumieniu intencji autora¹⁸.

POLSKI PRZEKŁAD „UNDERDOGA”: DZIECIŃSTWO W KRAJU SOBOTNICH CUKIERKÓW

Omówiona powyżej specyfika „Underdoga”, polegająca na spleceniu losów bohatera z historią współczesnej Szwecji i nadaniu im wymiaru kolektywnych wspomnień, czyni powieść Flygta niezwykle trudnym wyzwaniem translatorskim. Tłumacz, podejmujący się tego zadania, powinien nie tylko posiadać szeroką wiedzę, pozwalającą na zidentyfikowanie obecnych w tekście elementów kulturowych, ale również wybrać strategię, która pozwoliłaby na chociaż częściowe przybliżenie nieszwedzkiemu czytelnikowi oryginalnego pisarskiego zamysłu. Polski przekład „Underdoga” odbiega, niestety, zasadniczo od tak zdefiniowanego ideału¹⁹.

Większość z licznie występujących w powieści szwedzkich nazw własnych została automatycznie przeniesiona do polskiego tekstu, a modyfikacje fleksyjne doprowadziły do powstania obco brzmiących hybryd, typu: „przed sklepem Ici” (Up, s. 61; szw. *Ica* – nazwa sieci handlowej), „z Råkanem” (Up, s. 207; szw. *Råkan* – „krewetka”, tu jako przezwisko), „tańczyć do Wiehego” (Up, s. 262, Mikael Wiehe – nazwisko artysty), „wazon Orrefora” (Up, s. 161, szw. *Orrefors* – nazwa huty szkła, błędna interpretacja formy fleksyjnej: *Orrefors* to mianownik, nie dopełniacz). Zastosowanie w niektórych przypadkach ekwiwalencji opisowej, np. opatrzenie nazwy własnej NK w precy-

¹⁷ Wypowiedzi internautów o nickach: Rosa (2004-05-03), DavidGsson, Sanne [online].

¹⁸ Ibidem, wypowiedzi internautów o nickach Ninnas (2004-05-01), replica (2004-05-03), Rosa, randig (2009-10-02).

¹⁹ Zob. też: M. Żmuda-Trzebiatowska, Konsten att översätta folkhemmet – några tankar kring kulturella aspekter av skönlitterära översättningar från svenska till polska [online]. IASS 2010 Proceedings Föredrag vid den 28:e studiekonferensen i International Association of Scandinavian Studies (IASS) i Lund 3-7 augusti 2010 [dostęp: 2016-03-15]. Dostępny w Internecie: <nile.lub.lu.se/ojs/index.php/IASS2010>.

zujące określenie „dom towarowy” (Us, s. 126, Up, s. 126) lub dodanie imienia Mona do nazwiska Sahlin (Up, s. 307, Us, s. 292) można wprawdzie uznać za próbę ułatwienia polskiemu czytelnikowi odnalezienia się w szwedzkiej rzeczywistości, ale zabieg ten nie gwarantuje uzyskania takich samych skojarzeń, jakie pojawiają się u szwedzkiego czytelnika.

Do zatarcia istotnych niuansów znaczeniowych prowadzi również zastępowanie nazw powszechnie znanych w Szwecji produktami ekwiwalentami funkcjonalnymi lub nie zawsze trafionymi ekwiwalentami kulturowymi. Kiedy *prickig korv*, czyli popularna wędlina kanapkowa przypominająca salami, staje się w polskim tłumaczeniu po prostu „kielbasą”, a *falukorv*, rodzaj spożywanej jako danie obiadowe mortadeli, przemienia się w „parówkę”, znika część codzienności, z którą szwedzki czytelnik bez trudu się identyfikuje i utożsamia. Nawet uzasadniona, jakby się mogło na pozór wydawać, zamiana skrótu *systemet* na swojsko brzmiący „monopolowy” niesie za sobą utratę części konotacji. Polski czytelnik, który nie orientuje się w zasadach rządzących szwedzką polityką alkoholową i nie wie o tym, że zakupy w sklepach sieci Systembolaget²⁰ były dla wielu Szwedów specjalnym przeżyciem, wiążącym się z koniecznością przewyciężenia wstydu, nie zrozumie poświęcenia Bodil Kraft, która „wyczekała się na butelkę czerwonego”, by w ten sposób uczcić powrót dawnego partnera i ojca Johana (Us, s. 69, Up, s. 77). Podobne zjawisko zachodzi, gdy określenie „raggare”, wskazujące na członka zmotoryzowanej młodzieżowej subkultury, zostaje zastąpione pejoratywnym terminem „chuligan”, przy czym jako inny ekwiwalent „raggare” w polskim tekście pojawia się „wypomadowany chłopak”. W drugim przypadku wydzźwięk szwedzkiego pojęcia zostaje znacznie osłabiony (Us, s. 240, Up, s. 248-249).

Zabiegiem wyraźnie ukierunkowanym na kulturę docelową jest literalne tłumaczenie nazw, tytułów i pojęć, co w rezultacie często prowadzi do odejścia od pierwotnego sensu. Tytuł szwedzkiego tygodnika dla nastolatek „Veckorevyn”, poświęconego modzie, pielęgnacji urody i plotkom z życia gwiazd, można wprawdzie przełożyć na język polski jako „Przegląd Tygodnia”, ale taki ekwiwalent będzie raczej wskazywał na tematykę społeczno-polityczną (Us, s. 171, Up, s. 180). W przypadku terminów silnie wpisanych w kulturę wyjściową i niemających swoich odpowiedników w języku przekładu dochodzi natomiast do powstania twórców znaczeniowo pustych. Za przykład mogą posłużyć „sobotnie cukierki” (szw. *lördagsgodis* – szwedzkie dzieci

²⁰ *Systembolaget Aktiebolag*, potocznie *systemet* lub *bolaget*, to nazwa państwowej sieci sklepów posiadającej monopol na detaliczny handel napojami o stężeniu alkoholu przekraczającym 3,5%.

mogły jeść słodycze tylko w soboty; Us, s. 132, Up, s. 142), które w polskim czytelniku nie budzą ani szczególnych wspomnień z dzieciństwa, ani też skojarzeń z prowadzonymi przez państwo kampaniami na rzecz prawidłowego odżywiania i zdrowia publicznego. Literalne tłumaczenie wpływa również na zmianę zabarwienia emocjonalnego: szwedzkie określenia *mattanter* (kobiety wydające posiłki w szkolnej stołówce; Us, s. 42) lub *fluortanten* (higienistka przeprowadzająca fluoryzację zębów; Us, s. 127) mają charakter kolokwialny, ale ich wydźwięk pozostaje neutralny. Polskie ekwiwalenty „serwujące ciotki” (Up, s. 47) i „fluorkowa pani” (Up, s. 137) zawierają pewien ładunek niezamierzonego przez Flygta komizmu, co może skutkować wyraźnym spłyceciem odbioru autorskiej intencji. Omówiona wcześniej narratorska dygresja dotycząca *fluortanten*, wskazująca na analogię między uniformizacją obywateli i przestrzeni publicznej, zostanie najprawdopodobniej przez polskiego odbiorcę odczytana jednowymiarowo, jako rodzaj zabawnej anegdoty ze szkolnych lat. Podobny los spotkał również inne kluczowe dla opowieści o *folkhemmet* pojęcia, takie jak *Miljonprogrammet*, błędnie przetłumaczony jako „program środowiskowy” (Us, s. 6 i 101, Up, s. 6 i 109; bardziej adekwatny ekwiwalent to „Projekt Milion”) czy *barnbidrag* (przysługujący wszystkim rodzicom, niezależny od zarobków nieopodatkowany zasiłek na dziecko; Us, s. 91 i 328) nazywany w polskim tekście „dotatkem” lub „dotatkem na dziecko” (Up, s. 99 i 346).

Niektóre elementy kulturowe obecne w szwedzkim oryginale zostały całkowicie pominięte w polskim przekładzie. Przykładem mogą być dialektalne zwroty, których używa babcia Johana Krafta, służące podkreśleniu różnic między pokoleniami dziadków, dzieci i wnuków (Us, s. 83, Up, s. 91).

RECEPCJA POLSKA: UNIWERSALNOŚĆ LOSÓW JEDNOSTKI

Porównanie dwóch różnych prezentacji polskiego przekładu „Underdoga”: noty wydawniczej na okładce oraz opisów zamieszczonych na stronach internetowych, prowadzi do interesujących wniosków dotyczących zarówno strategii promocji, jak i możliwych sposobów odczytania utworu Flygta. Informacja pochodząca od wydawcy (Up) zdaje się z jednej strony sugerować, że odbiorca nieszwedzki bez trudu odnajdzie się w sportretowanej rzeczywistości, z drugiej zaś – jak zauważa w swym tekście Katarzyna Szewczyk – skupia się „na tym akurat, co w powieści musi wydać się polskiemu

czytelnikowi dość obce i raczej mało pociągające”²¹. Należałoby dodać, że większość zjawisk i produktów wymienionych jako domniemane symbole szwedzkich lat 70. i 80. („modne liberalne wychowanie, chaos rewolucji społecznej, proletariackie koszule, wiśniowe sztruksy i przegrzane skutery”) ma w rzeczywistości niewiele wspólnego z obrazem epoki odtworzonym przez Flygta. Można się również zgodzić z inną uwagą autorki recenzji. Określenie „niedawno minione czasy”, w które, zgodnie z obietnicą z noty wydawniczej, przenosi lektura „Underdoga”, ma sens jedynie w odniesieniu do Szwecji. Wiele z kwestii przedstawionych w powieści, takich jak odchodzenie od tradycyjnego modelu rodziny, reformy oświatowe i problemy służby zdrowia, doświadczania mobbingu i pedofilii, to dla Polaków nie tyle część wspomnień o latach 70. i 80., co raczej tematy współczesnej debaty społecznej.

W prezentacji „Underdoga” na stronie księgarni Merlin szwedzki kontekst powieści sprowadzony został do wzmianki o miejscu zamieszkania bohatera i przemianach społecznych lat 70. i 80., w których musi się on odnaleźć. Główny nacisk położono natomiast na wypunktowanie atrakcyjnych dla czytelnika typowych wątków występujących w powieściach o dzieciństwie i dorastaniu, takich jak problemy rodzinne, podwórkowe przyjaźnie, pierwsza miłość czy potrzeba akceptacji. Bardzo dowolna i mijająca się z treścią „Underdoga” jest interpretacja przesłania utworu, którego bohaterami mają być jakoby „ludzie zdeptani w dzieciństwie przez egoistycznych rodziców”, a zasadniczym problemem „dramatyczne życiorysy «dzieci odrzuconych»”²².

Za najbliższą szwedzkim opisom i najbardziej adekwatną do charakteru powieści i jej przesłania można natomiast uznać krótką prezentację w portalu Onet. Punktem wyjścia jest w niej komentarz dotyczący tytułu i zastosowanej przez autora perspektywy osoby zmagającej się z brakiem poczucia własnej wartości. Stwierdzenie, że „książka Torbjörna Flygta jest opowieścią o przemianach społecznych w Szwecji końca dwudziestego wieku, widzianych oczyma Johana Krafta (...)”, trafnie sygnalizuje tak istotne w przypadku „Underdoga” splecenie losów jednostki z losami pokolenia dorastającego w określonej rzeczywistości historyczno-społecznej²³.

Rozważania na temat polskiej recepcji „Underdoga” utrudnia fakt, że polskiemu wydaniu powieści poświęconych zostało jak dotąd niewiele tekstów

²¹ K. Szewczyk, Dlaczego warto czytać o Szwecji, Podteksty 3 (5), 2006.

²² Zob. [online]. Merlin [dostęp: 2015-03-16]. Dostępny w Internecie: <http://merlin.pl/Underdog_Torbjorn-Flygt/browse/product/1,450769.html>.

²³ Zob. [online]. Onet [dostęp: 2015-03-16]. Dostępny w Internecie: <<http://kultura.onet.pl/ksiazki/katalog/underdog,674631,oksziazce.html>>.

o charakterze krytycznoliterackim. Oprócz cytowanego wcześniej artykułu Katarzyny Szewczyk, opublikowanego w literacko-naukowym czasopiśmie „Podteksty”, wymienić można jeszcze polemiczne teksty Pawła Pollaka poświęcone analizie polskiego przekładu powieści²⁴. Liczne recenzje czytelnicze można natomiast odnaleźć na portalach internetowych i prywatnych blogach.

Podjmując problem recepcji powieści *Flygta*, Katarzyna Szewczyk uważa, że niektóre szczegóły biografii bohatera polski czytelnik może wprawdzie postrzegać jako egzotyczne, jednak „faktyczną siłą powieści (...) jest zawarta w niej historia ludzkich zmagañ z przeciwnościami, historia najczęstszych ludzkich błędów i uniwersalnych uczuć”²⁵. Opinię tę zdają się w dużej mierze potwierdzać autorzy internetowych recenzji, którzy w „Underdogu” starają się odnaleźć to, co znane im z autopsji, bliskie, swojskie, typowe i z pewnym zdziwieniem notują, że przeżywanie dzieciństwa w Polsce i Szwecji różni się tylko w niewielkim stopniu²⁶. Dlatego też, próbując interpretować wydarzenia z życia Johana Krafta, sięgają po rodzime wzorce kulturowe i osobiste doświadczenia²⁷.

Polscy odbiorcy doceniają fakt, że *Flygt* skupia się na problemach dnia codziennego. „Można powiedzieć, że w tej powieści nic się nie dzieje oprócz tego, co może przydarzyć się w życiu większości ludzi. I chyba to «niedzianie się» sprawia, że książka staje się interesująca”, stwierdza jedna z internatek²⁸. W wypowiedziach powtarzają się komentarze na temat autentyzmu wyczuwalnego w relacji *Flygta* i chłodnego realizmu. Cechy te uznawane są za charakterystyczne dla prozy skandynawskiej²⁹.

Koncentrując się przede wszystkim na warstwie fabularnej utworu i jego przesłaniu emocjonalnym, recenzenci poświęcają wiele miejsca relacjom rodzinnym, szczególnie więzi łączącej rodzeństwo Kraftów i portretowi ich matki. Niektórzy oceniają „Underdoga” jako książkę, przy której można się zrelaksować i powspominać dzieciństwo³⁰, inni podkreślają, że nostalgiczne spojrzenie wstecz pozbawione jest patosu i kliki, a powieść skłania do

²⁴ P. Pollak, *Rybka piła wali konika, Wielka promocja bubla*, 2006 [online]. Szwedzka [dostęp: 2015-03-16]. Dostępny w Internecie: <<http://www.szwedzka.pl/publicystyka.html>>.

²⁵ K. Szewczyk, *Dlaczego warto czytać o Szwecji?*

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ P. Hojda, *Niezwykłość „Underdoga”* [online]. Biblionetka [dostęp: 2015-03-16]. Dostępny w Internecie: <<http://www.biblionetka.pl/art.aspx?id=101907>>.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ J. Skonieczny, *Smutna wesołkowatość* [online]. Merlin [dostęp: 2015-03-16]. Dostępny w Internecie: <http://merlin.pl/Underdog_Torbjorn-Flygt/browse/product/1,450769.html>.

³⁰ Wypowiedź internauty o nicku Jack (2008-07-11). *Wirtualna Polska* [dostęp: 2015-03-16]. Dostępny w Internecie: <<http://ksiazki.wp.pl/bid,36654,tytul,Underdog,ksiazka.html?ticaid=111ad4>>.

przemysła, ponieważ podejmuje również tematy trudne i aktualne³¹. Autorzy polskich recenzji twierdzą również zgodnie, że powieść *Flygt* docenią przede wszystkim czytelnicy będący rówieśnikami powieściowego bohatera³².

Szwedzkiemu kontekstowi poświęcone są w recenzjach jedynie krótkie wzmianki, dotyczące głównie wpływu sytuacji ekonomicznej kraju na życie zwykłych ludzi. Wprawdzie niektórzy recenzenci uznają, że lektura „Underdoga” pozwoliła im lepiej poznać Szwecję lat 70. i 80., ale przytaczane przykłady świadczą o tym, że ich wiedza pozostaje dość powierzchowna³³.

SZWED I POLAK CZYTAJĄ „UNDERDOGA”

Na skłonność odbiorcy do „projekcyjnego rzutowania na sylwetkę literacką subiektywnych uczuć i refleksji” zwraca uwagę Bogusław Sułkowski, badacz postaw czytelniczych³⁴. Identyfikacja z fikcyjnym bohaterem i światem przedstawionym ma istotne znaczenie w przypadku szwedzkiej recepcji „Underdoga”, ale podobne zjawisko można zaobserwować, analizując również polskie recenzje czytelnicze. W przypadku powieści o dzieciństwie i dorastaniu punktem odniesienia w procesie identyfikacji stają się autobiograficzne wspomnienia dotyczące tego okresu życia.

Badania nad ludzką pamięcią wykazują, że przechowywany w niej materiał autobiograficzny jest, w przeciwieństwie do zapamiętywanego materiału semantycznego, bardzo silnie powiązany z kontekstem, który wyznacza ramy dla jego zrozumienia. Aktualizacja wspomnień autobiograficznych wymaga zatem, jak wyjaśnia Tomasz Maruszewski, uruchomienia odpowiedniej „ścieżki dostępu”³⁵. Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że szerszym kontekstem osobistych wspomnień z dzieciństwa, do których szwedzcy czytelnicy powracają podczas lektury „Underdoga”, są te same wydarzenia o charakterze historycznym i społecznym, które przywołuje *Flygt*. Szwedzki czytelnik może zatem rozpoznać jako identyczne lub porównywalne z włas-

³¹ Szukając siebie, wypowiedź internauty o nicku Väinämäinen (2008-09-07) [online]. Biblionetka [dostęp: 2015-03-16]. Dostępna w Internecie: <<http://www.biblionetka.pl/book.aspx?id=58939>>.

³² Wypowiedź internauty o nicku Pucka69 (2012-08-10) [online]. Lubimy czytać [dostęp: 2015-03-16]. Dostępny w Internecie: <<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/40927/underdog>>, wypowiedź internauty o nicku Izzy (2009-01-08) [online]. Biblionetka.

³³ P. Hojda, Niezwykłość „Underdoga”, *Lubimy czytać*, wypowiedź internauty o nicku między stronami (2010.11.24) [online]. *Lubimy czytać*.

³⁴ B. Sułkowski, *Powieść i czytelnicy. Społeczne uwarunkowanie zjawisk odbioru*, Warszawa 1972.

³⁵ T. Maruszewski, *Pamięć autobiograficzna*, Gdańsk 2005, s. 20, 24.

nymi przeżyciami nie tylko pewne sytuacje z życia bohatera, ale również ich tło. Powieść staje się rodzajem „ścieżki dostępu” do zasobów pamięci autobiograficznej, a relacja między czytelnikiem i światem przedstawionym ma charakter podwójnej identyfikacji.

W przypadku polskiego czytelnika może nastąpić częściowa lub pełna identyfikacja na poziomie osobistych wspomnień, trudniejsza, jeśli nie całkiem niemożliwa, jest natomiast identyfikacja na poziomie kontekstu. Poczucie kulturowej obcości implikują nie tylko nieznanne nazwy i nazwiska, ale również zasadnicze różnice w kształcie życia społecznego pomiędzy Polską a Szwecją lat 70. i 80.

Rozwijając powyższą myśl, można założyć, że Polak czytający „Underdoga” interpretuje losy Johana Krafta w świetle własnych doświadczeń i w poszukiwaniu podobieństw wyjmuje z niezrozumiałego lub nie do końca uświadomionego szwedzkiego kontekstu uniwersalne motywy. Powrót do krainy dzieciństwa, do którego skłania lektura powieści Flygta, to indywidualny akt. Szwedzki czytelnik z kolei wpisuje osobiste wspomnienia we wspólny kontekst kulturowy, który rozpoznaje i z którym się utożsamia. Jego nostalgiczne spojrzenie w przeszłość nie musi być jedynie żalem za bezpowrotnie utraconą młodością, ale może być również przejawem kolektywnej tęsknoty za straconymi wartościami, kojarzonymi z *folkhemmet*, takimi jak solidarność, troska o wspólne dobro, gotowość do dzielenia się z innymi. Oczywiście taki sposób odczytania „Underdoga” dotyczyć będzie przede wszystkim odbiorcy należącego do pokolenia bohatera powieści Johana Krafta, postrzeganego jako *alter ego* autora, Torbjörna Flygta. Wśród następnego pokolenia, czyli „prawników *folkhemmet*”, którzy wprawdzie mogą, na podstawie posiadanej wiedzy historycznej, trafnie odczytać kontekst kulturowy, ale nie będą go postrzegać przez pryzmat doświadczeń autobiograficznych, silniejsza może być natomiast tendencja do postrzegania powieści jako dokumentu minionej epoki.

Podsumowaniem rozważań na temat znaczenia kontekstu historyczno-polityczno-społecznego dla recepcji powieści Flygta może stać się stwierdzenie, że brak kulturowej wspólnoty informacji szwedzkiego autora i polskiego czytelnika niewątpliwie wpływa na ograniczenie pojemności literackiego przekazu, ale jednocześnie nie obniża w znaczący sposób wartości estetycznej powieści i doznań emocjonalnych płynących z lektury. Nie można zatem jednoznacznie stwierdzić, że „Underdog” jest utworem hermetycznym, dostępnym jedynie odbiorcy szwedzkiemu. Jednocześnie należy żałować, iż polski odbiorca został pozbawiony możliwości zdobycia lub poszerzenia wie-

dzy na temat specyfiki szwedzkich lat 70. i 80. Brak należytej troski o zachowanie elementów kulturowych, budujących klimat epoki i oddających szwedzkie realia społeczno-polityczne, uznać trzeba za poważną usterką polskiego przekładu „Underdoga”.

Magdalena Żmuda-Trzebiatowska
SWEDISH AND POLISH READINGS OF UNDERDOG.
CULTURALLY-DEPENDENT INTERPRETATION OF
A LITERARY WORK

Summary

Set in the 1970s and the 1980s. Torbjörn Flygt's *Underdog* tells the story of Johan Kraft, a boy from a housing estate in Malmö. The narrative is indicative of a current present in contemporary Swedish literature, which focuses on stories of childhood and growing up in the *folkhemmet*, the Swedish welfare state. The book becomes a singular testimony of the period as the individual and the generation is constructed using elements of historical narratives relating to *folkhemmet*. One of the salient features of how *Underdog* is received in Sweden is identification of the reader with the protagonist and the world he inhabits, which takes place in the domain of personal reminiscence as well as historical and cultural context. To a Polish reader, Flygt's novel will communicate universal values but they will not be able to experience a collective longing for the values lost. The loss of the cultural element in translation is a serious shortfall which reduced the informative value of literary communication.

Bibliografia

- Almqvist K., Glans K. (red.), *The Swedish Success Story?*, Stockholm 2004.
Andersson P., *Vem fan vill tjäna som exempel?*, 21 sierpnia 2001 r.
Flygt T., *Underdog*, Stockholm 2001.
Flygt T., *Underdog*, tłum. Elżbieta Jasińska-Brunnberg, Gdańsk 2006.
Gustafsson D., *Bra för att vara svenskt är bra* [online]. Bokus [dostęp: 2013-02-06]. Dostępny w Internecie: <<http://www.bokus.com/bok/9789176438398/underdog>>.
Hojda P., *Niezwykłość „Underdoga”* [online]. Biblionetka [dostęp: 2013-02-06]. Dostępny w Internecie: <<http://www.biblionetka.pl/art.aspx?id=101907>>.
Kleen af B., Torbjörn Flygt: *Outsider*, *Expressen*, 10 października 2011 r.
Larsson J., *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*, Stockholm 1994.
Maruszewski T., *Pamięć autobiograficzna*, Gdańsk 2005.
Mithander C., *Från Mönsterland till Monsterland. Folkhemmska berättelser*, [w:] Å. Bergvall, Y. Leffer, C. Mithander (red.), *Berättelser i förvandling – berättande i ett intermedialt och tvärvetenskapligt perspektiv*, Karlstad 2002.

- Musiał K., *Roots of the Scandinavian Model. Images in the Era of Modernisation*, Baden Baden 2000.
- Persson, M., *Osentimental hyllning till närvarande morsor*, Svenska Dagbladet, 20 sierpnia 2001 r.
- Pollak P., *Rybka piła wali konika, Wielka promocja bubla*, 2006 [online]. Szwedzka [dostęp: 2013-02-06]. Dostępny w Internecie: <<http://www.szwedzka.pl/publicystyka.html>>.
- Skonieczny J., *Smutna wesółkowatość* [online]. Merlin [dostęp: 2013-02-06]. Dostępny w Internecie: <http://merlin.pl/Underdog_Torbjorn-Flygt/browse/product/1,450769.html>.
- Sułkowski, B., *Powieść i czytelnicy. Społeczne uwarunkowanie zjawisk odbioru*, Warszawa 1972.
- Szewczyk K., *Dlaczego warto czytać o Szwecji*, Podteksty 3 (5) 2006.
- Thente J., *Livet med facit i handen*, Dagens Nyheter, 20 sierpnia 2001 r.
- Underdog [online]. Merlin [dostęp: 2013-02-06]. Dostępny w Internecie: <http://merlin.pl/Underdog_Torbjorn-Flygt/browse/product/1,450769.html>.
- Underdog [online]. Onet [dostęp: 2013-02-06]. Dostępny w Internecie: <<http://kultura.onet.pl/ksiazki/katalog/underdog,674631,okszazce.html>>.
- Underdog [online]. Wirtualna Polska [dostęp: 2013-02-06]. Dostępny w Internecie: <<http://ksiazki.wp.pl/bid,36654,tytul,Underdog,ksiazka.html?ticaid=111ad4>>.
- Wiklund M., *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Stockholm-Stehag 2006.
- Żmuda-Trzebiatowska M., *Konsten att översätta folkhemmet – några tankar kring kulturella aspekter av skönlitterära översättningar från svenska till polska* [online]. IASS 2010 Proceedings Föredrag vid den 28:e studiekonferensen i International Association of Scandinavian Studies (IASS) i Lund 3-7 augusti 2010 [dostęp: 2016-03-15]. Dostępny w Internecie: <nile.lub.lu.se/ojs/index.php/IASS2010>.
- Żmuda-Trzebiatowska M., *Myten och dess arvtagare. Historiska och skönlitterära berättelser om folkhemmet* [online]. Folia Scandinavica Posnaniensia 16, 2014 [dostęp: 2016-03-15]. Dostępny w Internecie: <<http://hdl.handle.net/10593/12702>>, s. 92-113.